

Handreiking herkomstonderzoek museale collecties

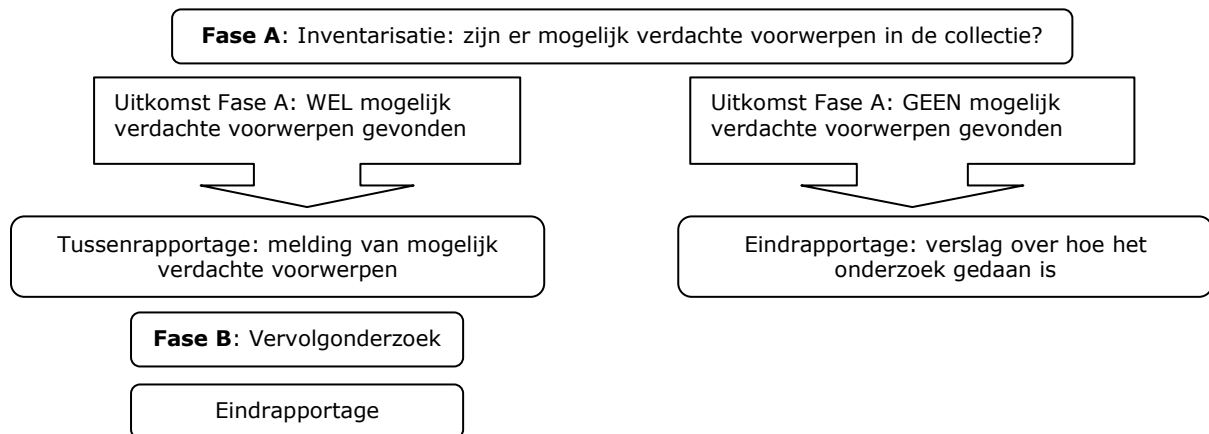
De musea is gevraagd een antwoord te geven op de vraag of er zich in hun collecties voorwerpen bevinden waarvan de herkomstgeschiedenis verwijst naar onvrijwillig bezitsverlies van de oorspronkelijke eigenaars als direct gevolg van het naziregime, d.w.z. in de jaren vanaf 1933 tot aan het einde van de Tweede Wereldoorlog.

Doel is te komen tot een zo volledig mogelijke inventarisatie van dit soort voorwerpen in Nederlands museum bezit. Een bijkomend doel is het bewerkstelligen van een kritische houding van de Nederlandse musea ten aanzien van hun collecties, met betrekking tot ethisch aanvaardbare herkomsten in het algemeen.

In het onderzoek onderscheiden we twee fases:

A. het inventarisatieonderzoek (waarbij onderzocht wordt of er objecten in de collectie zijn die als mogelijk verdacht zijn aan te merken)

B. het vervolgonderzoek (waarbij kan worden vastgesteld of er daadwerkelijk onvrijwillig bezitsverlies heeft plaatsgevonden)

Deze handreiking gaat uitgebreid in op fase A van het onderzoek. Voor deze fase zijn een aantal algemeen geldende zaken op een rij gezet die aandacht behoeven. Het kan zo zijn dat een museum na fase A constateert dat er geen objecten in de collectie zijn aan te merken als mogelijk verdacht. Voor deze musea eindigt het onderzoek na deze fase. Hiermee is rekening gehouden bij het opstellen van de rapportageformulieren. Er is een formulier over fase A als tussenrapportage en een versie als eindrapportage.

Fase B van het onderzoek, het vervolgonderzoek zal meer om maatwerk vragen. Aan het eind van deze handreiking wordt dan ook vooral aandacht besteed aan hoe ondersteuning bij het projectteam gevraagd kan worden (d.w.z. welke informatie heeft het projectteam nodig om u goed te kunnen helpen). Ook voor deze fase geldt dat het onderzoek voor sommige musea een beperkte omvang zal hebben. Vanaf 2010 zal hiervoor een rapportageformulier beschikbaar zijn.

Tot slot

Was uw onderzoek in 1999 naar de periode 1940-1948 geheel afgerond? Zo niet, dan is het goed om de betreffende verwervingen uit deze periode in uw huidige onderzoek alsnog mee te nemen.

Fase A: Hoe onderzoek ik of er objecten zijn die als mogelijk verdacht zijn aan te merken?

Het zal niet altijd eenvoudig zijn te onderkennen of objecten als mogelijk verdacht zijn aan te merken. Een conclusie kan dikwijls pas getrokken worden na het combineren van verschillende informatiebronnen. Bij voorwerpen met *herkenningswaarde*, zoals schilderijen, tekeningen en zilveren voorwerpen en meubels van enige belang is er de grootste kans dat men erin slaagt de herkomstgeschiedenis te achterhalen.

Speciale aandacht zal moeten worden gegeven aan Joodse rituele voorwerpen.

Inventariskaarten en correspondentie, indien aanwezig, leveren dikwijls veel informatie op. Het is beter te veel dan te weinig als mogelijk verdacht te signaleren.

De periode van het onderzoek is te verdelen over drie tijdvakken: 1933-1940, 1948-1954 en 1955-heden. Op de volgende pagina's wordt per tijdvak een handreiking beschreven.

Periode 1933-1940

Het kan zijn dat reeds vóór het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog voorwerpen door Joodse eigenaars en eigenaars uit andere vervolgte groepen onder druk van het naziregime zijn verkocht of door de nazi's zijn geconfisqueerd of geroofd.

Afbakening periode

In Duitsland nam al vanaf 1933 de Jodenvervolging en confiscatie van hun eigendommen een aanvang. In een steeds vijandiger omgeving zagen tal van Joodse families zich vanaf 1933 genoodzaakt om hun kunstcollecties te verkopen – hetzij om te voorzien in hun bestaansmiddelen, hetzij om hun vlucht naar andere landen te bekostigen.

Het veilingwezen in Berlijn vervulde een spilfunctie en vormde naast München, Keulen en Frankfurt het centrum van de Duitse kunsthandel. Zo bezochten diverse Nederlandse kunstkopers vanaf 1933 Duitse veilingen en kunsthandels, waar zij, zonder dat zij het misschien wisten, stukken uit Joodse kunstverzamelingen hebben kunnen kopen.

In Oostenrijk gebeurde dat vanaf 1938. Het onderzoek richt zich in de periode 1933-1940 dan ook op verwervingen met een Duitse, of vanaf 1938 met een Oostenrijkse herkomst. Alertheid is geboden wanneer de aankoop in de jaren dertig in Duitsland of Oostenrijk heeft plaatsgevonden. Uiteraard dient ook te worden gelet op herkomsten uit 1939/1940, voorwerpen gekocht in de door de Duitsers bezette gebieden.

Hoe te werken in praktische zin

Voor de periode 1933-1940 wordt de musea gevraagd de rechtstreekse herkomst van *alle* verwervingen nauwgezet te onderzoeken. Men dient daartoe de aanwinstenlijsten door te lopen om te zien waar het object gekocht is.

Aandachtspunten

-Veilingen die plaatsvonden in de bezette gebieden.

-Directe verwerving vanuit Duitsland of Oostenrijk via kunsthandels of veilinghuizen.

-Alle onduidelijke herkomsten die vanaf 1933 naar Duitsland of vanaf 1938 naar Oostenrijk verwijzen. Daarbij moet ook worden gelet op herkomsten van voorwerpen die gekocht zijn in 1939/1940 in de door de Duitsers bezette gebieden.

Periode 1948-1954

Ook na de oorlog kunnen via kunsthandels, veilingen of particulieren, zwervende roofgoederen in musea terecht zijn gekomen.

Afbakening periode

-Het jaar 1948 is gekozen vanwege het eerdere museumonderzoek (1999). De musea werd toen gevraagd onderzoek te doen naar de verwervingen tijdens de jaren 1940-1948.

-Tot ongeveer 1954 werden kunstvoorwerpen waarvoor zich geen eigenaar meer meldde op veilingen verkocht.

Stichting Nederlands Kunstbezit (SNK)

De organisatie die na de bevrijding een spilfunctie vervulde bij het terugvoeren van kunstvoorwerpen die tijdens de Tweede Wereldoorlog door de bezetter naar Duitsland waren overgebracht, was de Stichting Nederlands Kunstbezit (SNK). Eén van haar andere taken was de teruggave van deze kunstwerken aan rechthebbenden, waaronder de vele Joodse eigenaars die door acties van de nazi's hun bezittingen waren kwijtgeraakt. Tussen 1950 en 1952 verkochten de SNK en haar taakopvolger, bureau Herstelbetalings- en Recuperatiegoederen (Hergo) overgebleven kunstwerken op veilingen, waarvoor zich geen eigenaar meldde (of kon melden). Een groot deel daarvan was afkomstig uit Joods bezit. Als inbrenger van kunstvoorwerpen op de veiling wilde Bureau Hergo anoniem blijven.

Ook kunnen musea objecten hebben gekocht via directe verkoop of op veilingen waar in beslag genomen kunstcollecties van collaborateurs, landverraders en vijandelijke onderdanen onder de hamer kwamen. Deze collecties bevatten wellicht kunstvoorwerpen die afkomstig waren uit Joods bezit. Verantwoordelijk voor de afhandeling van deze collecties was de Afdeling Binnenland van de SNK. Haar werkzaamheden werden in 1948 door het Nederlands Beheers Instituut (NBI) overgenomen. Diverse musea hebben goederen aangekocht uit deze boedels.

NK-collectie

Hoewel bij vele voorwerpen met een herkomst SNK bij nader onderzoek zal blijken dat er geen sprake is van verdachte omstandigheden, dienen stukken met een dergelijke herkomst steeds te worden gesignaleerd voor nader onderzoek. Uiteraard hoeft u geen onderzoek te doen naar stukken die zich als bruikleen van het ICN met een inventarisnummer NK in uw collectie bevinden of die (in het geval van rijksmusea) in 1960 of later zijn overgedragen. Al deze stukken zijn reeds uitvoerig onderzocht in het kader van het project Herkomst Gezocht.

Hoe te werken in praktische zin

Voor de periode 1948-1954 wordt de musea gevraagd de rechtstreekse herkomst van *alle* verwervingen nauwgezet te onderzoeken. Men dient daartoe de aanwinstenlijsten door te lopen om te zien waar het object gekocht is.

Aandachtspunten

-Directe verwerving van bureau SNK of bureau Hergo, de opvolger van de SNK.

-Het overzicht van de veilingen waar de SNK en Hergo 'overgebleven' kunstvoorwerpen lieten veilen is te vinden op de website van de museumvereniging.

Periode 1955-heden

Afbakening periode

Bij kunstvoorwerpen die vanaf 1955 op de markt kwamen, hield men zich niet bezig met de herkomstgeschiedenis ervan. Daarom was het heel goed mogelijk dat een koper een aankoop deed waarvoor zich later een voormalige eigenaar meldde. Pas halverwege de jaren negentig toen het onderwerp 'oorlogskunst' weer op de politieke agenda terugkeerde, werd – als gevolg daarvan - herkomstonderzoek een belangrijk gegeven bij aankoop. Indien er gerede twijfel bestaat over de herkomst van een museaal voorwerp, gezien de betreffende periode (1933-1945), stelt het museum tegenwoordig een grondig onderzoek in om zoveel mogelijk gegevens te achterhalen. Pas dan wordt tot aankoop overgegaan.

Hoe te werken in praktische zin

Voor deze periode is het lastiger om te inventariseren of er objecten zijn die als mogelijk verdacht zijn aan te merken. De musea wordt daarom gevraagd zich te beperken tot:

- objecten met herkenningsswaarde en objecten van enig belang
- objecten waarvan de gehele herkomstgeschiedenis vaststaat of gemakkelijk te achterhalen is.

Dan kan worden nagegaan of er een eerdere eigenaarswisseling heeft plaatsgevonden die als mogelijk verdacht kan worden aangemerkt.

Aandachtspunten

Voor de periode 1955-heden kan het onderzoek alleen gedaan worden wanneer de gehele herkomstgeschiedenis min of meer in kaart is gebracht.

NB Hierbij dient ook weer te worden gelet op oudere herkomsten uit de SNK-veilingen.

Fase B: Hoe kan ik vaststellen of er daadwerkelijk onvrijwillig bezitsverlies heeft plaatsgevonden?

Een eerste inventarisatie (fase A) van uw collectie heeft er toe geleid dat u reden heeft om van een aantal objecten de herkomstgeschiedenis zo goed mogelijk te reconstrueren om (hopelijk) uitsluitsel te kunnen geven of het hier "roofkunst" betreft of niet. Er vindt nu een verdieping in het onderzoek plaats waarbij de gehele herkomstgeschiedenis centraal komt te staan.

Voor deze fase geldt dat niet alle musea de specifieke hulpmiddelen, kennis en vaardigheden voor herkomstonderzoek in huis zullen hebben of in huis kunnen halen. Musea kunnen zich daarom wenden tot de Nederlandse Museumvereniging voor advies en ondersteuning bij het onderzoek.

Om u goed advies te kunnen geven en u de juiste ondersteuning te kunnen bieden, is het van belang dat u zelf het herkomstonderzoek van het object zo grondig mogelijk heeft uitgevoerd, voor zover dat met behulp van de aanwezige collectieregistratie en archieven mogelijk is. Dit betekent dat u onderzoek heeft gedaan naar de herkomst van een object of wel de eigendoms geschiedenis van het object. Op basis van uw verslag van het onderzoek, foto's en scans van het object en objectdocumentatie kan het projectteam u goed verder helpen. Via email, telefoon en in sommige gevallen met een persoonlijk bezoek zal het projectteam u zo goed mogelijk op weg helpen.

Voor advies, vragen en opmerkingen over het onderzoek kunt u zich altijd richten tot het projectteam via: musealeverwervingen@museumvereniging.nl of 020- 551 29 00

Deze handreiking is een eerste versie en zal op basis van de ervaringen van de betrokken musea, waar nodig worden bijgesteld.